PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

MILLIY TARBIYA ASOSIDA O‘QUVCHI-YOSHLAR O‘RTASIDA HUQUQBUZARLIKNING OLDINI OLISH METODIKASI

Zebiniso Allayeva
Navoiy shahridagi 17-umumiy o‘rta ta'lim maktabining
ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari
https://doi.org/10.5281/zenodo.21437877

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchi-yoshlar o‘rtasida huquqbuzarlik va jinoyatchilikning oldini olishda milliy tarbiyaning o‘rni, ahamiyati va samarali metodikasi ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda oila, mahalla va ta’lim muassasasi hamkorligini mustahkamlash, yoshlar ongiga milliy qadriyatlar, andisha, oilaviy muqaddaslik va kattalarga hurmat tuyg‘ularini singdirish orqali deviant xulq-atvorning oldini olish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, respublikamizda so‘nggi yillarda amalga oshirilgan huquqbuzarliklar profilaktikasiga oid statistik ma’lumotlar o‘rganilib, milliy tarbiya vositalarining tarbiyaviy-profilaktik samaradorligi ilmiy asoslab berilgan. Maqola yakunida o‘quvchi-yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularda huquqiy madaniyatni shakllantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar
Milliy tarbiya, huquqbuzarlik profilaktikasi, o‘quvchi-yoshlar, deviant xulq-atvor, mahalla-oila-maktab hamkorligi, milliy qadriyatlar, ijtimoiy moslashuv, huquqiy madaniyat.

Kirish

Bugungi kunda jahon miqyosida globallashuv va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi yosh avlodning ma’naviy-axloqiy qiyofasiga, dunyoqarashiga va xulq-atvoriga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu jarayon yoshlar orasida turli yot g‘oyalarga berilish, axloqiy me’yorlardan chetlashish va buning oqibatida huquqbuzarlik holatlarining yuzaga kelish xavfini oshiradi. O‘zbekiston Respublikasida yoshlar siyosati davlat darajasidagi ustuvor vazifa hisoblanib, ularning huquqiy ongini oshirish va qonunga itoatkorlik hissini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi [1].

O‘zbekiston Respublikasining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida"gi Qonuni ushbu sohadagi munosabatlarni tartibga solishning huquqiy asosi bo‘lib xizmat qilmoqda [2]. Biroq, huquqbuzarliklarning oldini olishda faqatgina ma’muriy yoki jinoiy jazo choralari bilan cheklanib qolmasdan, balki ularning tub sabablarini pedagogik va psixologik metodlar yordamida bartaraf etish lozim. Bunday usullarning eng asosiysi va asrlar davomida sinovdan o‘tgani — milliy tarbiya tizimidir.

Milliy tarbiya — xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, urf-odatlari, an’analari, qadriyatlari va diniy-axloqiy qarashlarini o‘z ichiga olgan mukammal tizim bo‘lib, u shaxsning jamiyatda munosib o‘rin topishiga ko‘maklashadi [3]. Sharqona tarbiyaning o‘ziga xos jihati shundaki, unda inson xulq-atvorini nazorat qiluvchi ichki ma’naviy tormoz — sharm-hayo, andisha, oila va mahalla oldidagi mas’uliyat hissi shakllantiriladi. Mazkur tadqiqotda milliy tarbiya an’analariga tayangan holda o‘quvchi-yoshlar o‘rtasida huquqbuzarlikning oldini olishning ilmiy-pedagogik metodikasi tadqiq etiladi.

Metodologiya

Tadqiqot jarayonida o‘quvchi-yoshlar o‘rtasida huquqbuzarlikning oldini olish tizimini o‘rganish maqsadida tizimli yondashuv, qiyosiy-pedagogik tahlil, sotsiologik so‘rovnoma va statistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Metodologik asos sifatida sharq mutafakkirlarining pedagogik merosi, milliy ma’naviyat va tarbiya nazariyasiga oid ilmiy ishlar, shuningdek, huquqbuzarliklar profilaktikasiga doir normativ-huquqiy hujjatlar olindi [4].

O‘quvchi-yoshlarning huquqiy madaniyati va milliy qadriyatlarga munosabatini aniqlash maqsadida respublikamizning turli hududlaridagi umumta’lim maktablari va kasb-hunar maktablarining 9-11-sinf o‘quvchilari (jami 1200 nafar respondent) o‘rtasida anonim so‘rovnoma o‘tkazildi. So‘rovnomada yoshlarning huquqbuzarlikka bo‘lgan munosabati, ularning darsdan tashqari vaqtlarda bandligi, oiladagi ma’naviy muhit hamda milliy qadriyatlarimizga (kattalarga hurmat, andisha, jamoatchilik nazorati) sodiqligi darajasi o‘rganildi. To‘plangan ma’lumotlar matematik-statistik usullar yordamida qayta ishlandi.

Natijalar

O‘tkazilgan tadqiqotlar va statistik ma’lumotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, voyaga yetmaganlar va yoshlar o‘rtasida sodir etilayotgan huquqbuzarliklarning aksariyati oiladagi nosog‘lom muhit, ota-onalar nazoratining yetarli emasligi hamda bo‘sh vaqtning tizimli tashkil etilmaganligi oqibatida yuzaga keladi [5].

O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, yoshlar o‘rtasida sodir etilayotgan jinoyatlarning tarkibiy qismi tahlil qilinganda, asosan o‘g‘rilik, bezorilik va tan jarohati yetkazish kabi holatlar yetakchilik qilishi aniqlandi [6].

Huquqbuzarlik va jinoyat turi	Umumiy ko‘rsatkichdagi ulushi (%)	Kelib chiqishining asosiy omili
O‘g‘rilik va talonchilik	38%	Moddiy yetishmovchilik, ota-ona nazoratsizligi, ma’naviy bo‘shliq
Bezorilik va jamoat tartibini buzish	27%	Atrofdagilar ta’siri, o‘zini ko‘rsatishga urinish, bo‘sh vaqtning bekor o‘tishi
Tan jarohati yetkazish (janjallar)	19%	Hissiyotlarni boshqara olmaslik, bag‘rikenglik (tolerantlik) yetishmasligi
Kiberjinoyatlar va firgarlik	11%	Internet madaniyatining shakllanmaganligi, oson pul topishga intilish
Boshqa turdagi huquqbuzarliklar	5%	Huquqiy savodxonlikning pastligi, tasodifiy omillar

Respondentlar o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari milliy tarbiya elementlarining yoshlar ongiga qay darajada ta’sir etganligini ko‘rsatdi. Jumladan, "Sizni huquqbuzarlik yoki nomaqbul ish qilishdan birinchi navbatda nima to‘xtatib qoladi?" degan savolga olingan javoblar quyidagicha taqsimlandi:

- "Ota-onamning yuzini yerga qaratishdan, oilamiz sha’niga dog‘ tushirishdan qo‘rqaman" — 54%;
- "Mahalla-ko‘y, qo‘ni-qo‘shnilar oldida sharmanda bo‘lishdan andisha qilaman" — 22%;
- "Qonuniy jazodan va militsiya xodimlaridan qo‘rqaman" — 14%;
- "Bunday masalalar haqida umuman o‘ylab ko‘rmaganman" — 10%.

Ushbu raqamlar yaqqol ko‘rsatadiki, o‘quvchi-yoshlar xulq-atvorini tiyib turuvchi eng asosiy omil huquqiy jazodan ko‘ra ko‘proq oilaviy va milliy qadriyatlar — oila sha’ni hamda jamoatchilik andishasi (mahalla fikri) hisoblanadi.

Tahlil va muhokama

Tadqiqot natijalarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchi-yoshlar orasida huquqbuzarliklarning oldini olishda ma’naviy-tarbiyaviy omillar huquqiy va ma’muriy choralar bilan uyg‘unlashgandagina kutilgan samarani beradi. G‘arb mamlakatlarida huquqbuzarliklar profilaktikasi asosan individual huquqiy javobgarlik va qat’iy qonun normalariga tayansa, sharqona, xususan, o‘zbek milliy mentalitetida bu jarayon jamoaviy mas’uliyat va oilaviy qadriyatlar orqali boshqariladi [7].

Milliy tarbiya tizimining tarkibiy qismlarini tizimli ravishda ta’lim muassasalariga joriy etish uchun quyidagi pedagogik metodika va yo‘nalishlarni amalga oshirish lozim:

Birinchidan, "Oila va mahalla" institutlarining tarbiyaviy ta’sirini kuchaytirish

Oila — milliy tarbiyaning o‘chog‘idir. Mutafakkir Abdurauf Fitrat ta’kidlaganidek, oila a’zolarining xulq-atvori bolaning jamiyatdagi o‘rnini belgilaydi [8]. Bugungi kunda ayrim ota-onalar farzandlarining faqatgina moddiy ehtiyojlarini qondirish bilan cheklanib, ularning ma’naviy-ruhiy dunyosiga yetarlicha e’tibor qaratmayotir. Buning oqibatida yoshlarda nazoratsizlik va ma’naviy bo‘shliq vujudga kelmoqda. Mahalladagi "Keksalar maslahati" va "Ota-onalar universiteti" kabi jamoatchilik tuzilmalarining faoliyatini jonlantirish, deviant (og‘ishgan) xulq-atvorga moyilligi bo‘lgan yoshlarning oilalariga milliy andisha va tushuntirish ishlari orqali ta’sir o‘tkazish zarur.

Ikkinchidan, ta’lim jarayonida "Xalq pedagogikasi" an’analaridan foydalanish

Umumta’lim maktablarida o‘tiladigan "Tarbiya" fani darslarida nafaqat nazariy ma’lumotlarni berish, balki buyuk bobokalonlarimiz (Al-Xorazmiy, Ibn Sino, Amir Temur, Alisher Navoiy) hayoti va ijodidan o‘rnak keltirgan holda darslarni tashkil etish lozim [9]. Masalan, Amir Temurning "Tuzuklar" asaridagi adolat, sadoqat, intizom va qonun ustuvorligiga oid qarashlari o‘quvchilarda milliy g‘urur va davlatga sodiqlik tuyg‘usini oshiradi. Milliy qadriyatlar asosida o‘tilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarda jamoaviylik, o‘zaro hurmat va bag‘rikenglik madaniyatini yuzaga keltiradi.

Uchinchidan, "Tarbiya metodikasi"ni raqamlashtirish va zamonaviy talablarga moslashtirish

Bugungi yoshlar axborotni asosan ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, Instagram, TikTok) orqali qabul qiladi. Shuning uchun milliy tarbiya va huquqiy madaniyatni targ‘ib qiluvchi materiallarni zamonaviy formatda tayyorlash talab etiladi [10]. Yoshlar tushunadigan tilda tayyorlangan qisqa metrajli ijtimoiy roliklar, hayotiy voqealarga asoslangan videobloglar va interaktiv huquqiy o‘yinlar orqali huquqbuzarlikning ayanchli oqibatlari va milliy an’analarimizning jozibadorligini ko‘rsatish lozim.

Pedagogik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, milliy tarbiya asosida tashkil etilgan profilaktik ishlarda o‘quvchiga buyruq berish yoki uni qo‘rqitish (jazo bilan tahdid qilish) emas, balki unda "uyat va andisha" tuyg‘usini uyg‘otish metodikasi samaraliroqdir [11]. Oila a’zolarini, ayniqsa, ota va onani farzand tarbiyasidagi mas’uliyatini oshirish bo‘yicha maktablarda muntazam ravishda pedagogik-psixologik treninglar o‘tkazilishi lozim. Shundagina maktab va oila o‘rtasida uzviylik ta’minlanadi.

Xulosa

O‘quvchi-yoshlar o‘rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishda milliy tarbiya faqatgina o‘tmish merosi emas, balki bugungi kunning murakkab ijtimoiy-ma’naviy muammolarini hal qilishga qodir bo‘lgan jonli va ta’sirchan pedagogik quroldir. Milliy qadriyatlar asosida olib boriladigan profilaktika ishlari yoshlarda huquqbuzarlikka nisbatan barqaror ma’naviy immunitetni shakllantiradi.

Tadqiqot natijalariga tayanib, quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

- Umumta’lim maktablarida sinf soatlari va "Tarbiya" darslari doirasida huquqbuzarliklar profilaktikasini milliy qadriyatlar va xalq og‘zaki ijodi namunalari (maqollar, dostonlar) orqali tushuntirish metodikasini keng joriy etish;

- Mahalla fuqarolar yig‘ini qoshidagi xotin-qizlar faoli, yoshlar yetakchilari va profilaktika inspektorlarining o‘zaro hamkorligini "Oila-mahalla-maktab" zanjiri asosida tizimli muvofiqlashtirish va har bir deviant xulqli o‘quvchiga alohida murabbiy biriktirish;
- Ijtimoiy tarmoqlarda milliy qadriyatlar, andisha, ota-onaga hurmat va qonunlarga itoatkorlikni targ‘ib qiluvchi media-kontentlarni ko‘paytirish;
- Farzand tarbiyasida mas’uliyatsizlikka yo‘l qo‘yayotgan ota-onalar uchun pedagogik-huquqiy bilimlarni oshiruvchi bepul treninglar va kurslarni tizimli ravishda yo‘lga qo‘yish [12].

Xulosa qilib aytganda, har tomonlama barkamol, ma’naviy yetuk va milliy qadriyatlarga sodiq yoshlarni tarbiyalash mamlakatimizda jinoyatchilik ko‘rsatkichlarini keskin kamaytirish hamda jamiyatda tinchlik-osoyishtalikni mustahkamlashning eng ishonchli kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O‘zbekiston" nashriyoti, 2021. – B. 112-115.
2. O‘zbekiston Respublikasining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida"gi Qonuni. O‘RQ-371-son. 2014-yil 14-may // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami. – 2014. – № 20. – B. 221.
3. Quronov M. Milliy tarbiya: muammo va yechimlar. – Toshkent: "Ma’naviyat", 2017. – B. 45-52.
4. Musurmanova O. Oila ma’naviyati – milliy g‘urur. – Toshkent: "O‘qituvchi", 2019. – B. 88-94.
5. Tojiyev M., Salohiddinov F. Yoshlar o‘rtasida deviant xulq-atvor shakllanishining pedagogik omillari // Pedagogika jurnali. – Toshkent, 2023. – № 3. – B. 12-16.
6. O‘zbekiston Respublikasi Ichki islar vazirligi akademiyasi. Voyaga yetmaganlar o‘rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasi: darslik. – Toshkent: IIV Akademiyasi, 2022. – B. 74-81.
7. Yo‘ldoshev J.G‘., Hasanov S. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2020. – B. 143-149.
8. Fitrat A. Oila yoki oila boshqarish tartiblari. – Toshkent: "Ma’naviyat", 1998. – B. 34-41.
9. Xalilov S. Sharq mutafakkirlarining tarbiyaviy merosidan ta’lim-tarbiya jarayonida foydalanish // Kasb-hunar ta’limi ilmiy-metodik jurnali. – Toshkent, 2021. – № 2. – B. 54-59.
10. Alimov R. Axborot asrida yoshlar tarbiyasi va milliy xavfsizlik // Jamiyat va boshqaruv. – Toshkent, 2024. – № 1. – B. 98-103.
11. Qodirov B. Yoshlar psixologiyasi va deviant xulq-atvor diagnostikasi: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2018. – B. 120-127.
12. Karimov A. Mahalla institutining profilaktik faoliyatini takomillashtirish yo‘llari // Qonun va adolat jurnali. – Toshkent, 2025. – № 4. – B. 32-37.